

ΕΥΤΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ

ΜΙΧΑΗΛ ΙΑΤΡΟΣ (1779-1868)

ΜΙΑ ΠΟΛΥΔΙΑΣΤΑΤΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΝΑΥΠΛΙΑΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

«Αληθώς δύο Κροίσοι Έλληνες υπάρχουν, ο μὲν ἐν τῇ ἡμεδαπῇ, ὁ δὲ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ», διαβάζουμε σε ἄρθρο τῆς ναυπλιακῆς εφημερίδας *Αργολίς* το 1872.¹ Αναμφίβολα, Κροίσος ὁ βαρόνος Σίμων Σίνας, ὁ ἔλληνας μεγαλέμπορος τῆς διασποράς, στὸν ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ συντάκτης τοῦ ἀρθροῦ. Ὅμως Κροίσος καὶ ὁ ομολόγός του ντόπιος μεγαλέμπορος Μιχαὴλ Ιατρός, με τὸν ὁποῖο γίνε-ται ἡ σύγκριση;

Ἄς μὴν ἀποδεχτοῦμε ἀκριτα, ἀλλὰ καὶ ἄς μὴν υπομειδιάσουμε εἰρωνικά ἀπορρίπτοντας ἂν ἰσχύει τῇ μεγαλορρήμονα φραστικὴ δημοσιογραφικὴ ἀκρο-βασία. Ἀποφεύγοντας, πάντως, ἀτελέσφορες συγκρίσεις τοῦ Μ. Ιατροῦ με προσωπικότητες ἐμπόρων τῆς διασποράς τοῦ διαμετρήματος Σίνα, Συγγρού, Ράλλη κ.ά. –τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὰ μεγέθη εἶναι τεράστιο–, ἄς προσπαθή-σουμε νὰ φτάσουμε σὲ μιὰ τεκμηριωμένη εἰκόνα καὶ γνώση τοῦ ναυπλιώτη ἐμπόρου.

Πηγὴ ἀναζήτησης γενεαλογικῶν καὶ βιογραφικῶν στοιχείων γιὰ τὴν οικο-γένεια Ιατροῦ καὶ μοναδικό βιβλιογραφικό βοήθημα εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ Κ. Σπηλιωτάκη, ποῦ ἐκδόθηκε τὸ 1983 ἀπὸ τὸ Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ε.Ι.Ε. καὶ στὴν ὁποία παρουσιάζεται ὁ κατάλογος τοῦ σωζόμενου σήμε-ρα Ἀρχείου Μιχ. Ιατροῦ· στὸν ἴδιο ἐπιστημονικό φορέα ἀπόκειται φωτογραφη-μένο σὲ μικροταινίες τὸ σχετικό ἀρχεῖακό υλικό.²

1. Τὸ ἀπόσπασμα εἶναι ἀπὸ τὸ ἐκτενές κύριο ἄρθρο τῆς εφημερίδας *Αργολίς*, φ. 151/28.4.1872, σ. 1-2 με τίτλο «Ἡ μεταξὺ τοῦ Π. Μ. Ιατροῦ καὶ τῶν ἀδελφῶν τοῦ ἕρις» καὶ ἀποτελεῖ ἀπάντηση σὲ δημοσίευμα τοῦ Ν. Α. Σελά στὸ Παράρτημα ἀρ. 38 τῆς ναυπλια-κῆς εφημερίδας *Ἀνεξαρτησία* –τὸ συγκεκριμένο φύλλο τῆς εφημερίδας δὲν μπόρεσα νὰ το ἐντοπίσω σὲ καμία βιβλιοθήκη–, στὸ ὁποῖο ὁ συντάκτης ἀναφέρεται σὲ κληρονομικῆς ἀντιδικίες μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν Παναγιώτη, Φλωρεντίας καὶ Ελένης Μιχ. Ιατροῦ. Γιὰ τὸ θέμα αὐτό βλ. καὶ στὴ σ. 378.

2. Κ. Κ. Σπηλιωτάκης, «Ἀρχεῖον Μιχαὴλ Ιατροῦ 1802-1893», *Τετράδια Ἐργασίας* 6, ἐκδ. Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα 1983, σ. 9-139 + 4 γενεαλογικοὶ πίνακες. Τὸ ἀρχεῖακό υλικό

Με απώτερους προγόνους σε βάθος αιώνων τους ευγενείς φλωρεντινούς Medici ο εξελληνισμένος κλάδος των εμπόρων Ιατρών ή Ιατρόπουλων ανιχνεύεται από τα τέλη του 17ου αι. στο Οίτυλο της Μάνης, απ' όπου κάποια μέλη του θα φύγουν και μετά τα Ορλωφικά θα εγκατασταθούν στην περιοχή Λογκανίκου-Κοτίτσας Λακωνίας, και από εκεί στο Μυστρά (περί το 1784) και λίγο αργότερα στην Ύδρα (αρχές του 19ου αι.), για να καταλήξει ο γεννημένος στο Λογκανίκο, μάλλον το 1779,³ Μιχ. Αναστ. Ιατρός λίγο μετά την

φτάνει και πέραν του θανάτου του Μ. Ιατρού και περιλαμβάνει τεκμήρια των διαδόχων του, και μάλιστα του Παναγιώτη και της Ελπίδας Παν. Ιατρού, που αφορούν κυρίως θέματα κληρονομικά και διαχείρισης των περιουσιακών του στοιχείων. Οι παραπομπές στο Αρχείο μικροταινιών του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών (Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε.) γίνονται με τη λατινική αρίθμηση των τόμων του αρχείου ή την αραβική αρίθμηση των φακέλων (π.χ. Α.Μ.Ι., τ. VII ή φάκ. 2).

Από το αρχείο των κληρονόμων Ιατρού έχει σωθεί επίσης μέρος μόνον, το οποίο περιλαμβάνει εισερχόμενη αλληλογραφία των ετών 1869-1871 (Α.Μ.Ι., φάκ. 1-4) και 9 κατάστιχα, με επίσης ανομοιογενές (Ημερολόγιο, πρόχειρο ταμείο, Τρέχοντες λογαριασμοί, Έσοδα-Εξοδα, Οφειλέτες) και αποσπασματικό υλικό της περιόδου 1868-1893 (Α.Μ.Ι., τ. XIV-XVIII και XXI-XXIV).

3. Αμφιβολίες εγείρονται ως προς την ακριβή χρονολόγηση της γέννησής του. Σύμφωνα με τη νεκρολογία του, που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Αλήθεια*, φ. 756/9.11.1868, σ. 2, ο Μ. Ιατρός «καί τοι άγων το εννενηκοστόν σχεδόν έτος της ηλικίας του διετήρησε τας διανοητικάς του δυνάμεις [...]» σύμφωνα, λοιπόν, με την έμμεση αυτή μαρτυρία, φέρεται γεννημένος το 1779. Στη *Διακήρυξή* του όμως της απογραφής πληθυσμού του Ναυπλίου του 1839 σημειώνεται ότι είναι 55 ετών, συνεπώς γεννημένος το 1784· στο ίδιο έγγραφο αναγράφεται και το όνομα της συζύγου του, Μαγδαληνής Χατζή-Νικολάου Σέκερη και των παιδιών του, Παναγιώτη 16 ετών, Φλωρεντίας 7 ετών και Ελένης 2 ετών. Ας σημειωθεί ότι το έντυπο της διακήρυξης έχει συμπληρώσει ο παπά Ανδρέας απόντος του Μ. Ιατρού, γεγονός που μπορεί να θέσει υπό αμφισβήτηση την ακρίβεια ορισμένων στοιχείων, τα οποία, καθώς φαίνεται και από άλλες περιπτώσεις, μοιάζει να έχουν συμπληρωθεί κατά προσέγγιση. Γ.Α.Κ. Νομού Αργολίδας, *Δημοτογραφήσεις*, φ. 1. Ένα τρίτο τεκμήριο αντί να ξεδιαλύνει έρχεται να μπερδέψει ακόμα περισσότερο τα πράγματα. Στον κατάλογο των ενόρκων του 1853 ο Μ. Ιατρός φέρεται να είναι 65 ετών, γεγονός που αναβιάζει το έτος της γέννησής του στο 1788. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως Α΄, Παράρτημα ενόρκων*, 8.9.1853, σ. 30.

Ανάμεσα στις τρεις αυτές διαφορετικές, έμμεσα προκύπτουσες, χρονολογίες ως πιθανότερη φαίνεται η πρώτη, δηλαδή το 1778 ή 1779, όπως μας υποδεικνύει, πάλι έμμεσα, ένα άλλο τεκμήριο του Αρχείου, το *Καθολικό* βιβλίο του Μ. Ιατρού, που αρχίζει το 1802, το οποίο, μάλιστα, δεν είναι καν το πρώτο –θα γίνει λόγος γι' αυτό διεξοδικότερα στη συνέχεια– και αποκλείει ως χρονολογίες γέννησης το 1784 και πολύ περισσότερο το 1788, καθώς στην πρώτη περίπτωση (1784) ο Μιχαήλ θα ήταν μόλις έφηβος και συνεπώς μοιάζει κάπως υπερβολικό να τον θεωρήσουμε ώριμο επαγγελματικά· πολύ δε περισσότερο δεν θα μπορούσε να είναι αυτονομημένος έμπορος στη δεύτερη πιθανή χρονολογία

Επανάσταση στο Ναύπλιο. Στα χρόνια πριν και σ' όλη τη διάρκεια του Αγώνα ο Μιχ. Ιατρός κινείται, είτε εμπορευόμενος είτε μετέχοντας στα κοινά μεταξύ Ύδρας-Τρίπολης-Λεωνιδίου-Μονεμβασιάς-Μυστρά και Κυθήρων. Πολιτογραφημένος δημότης της πόλης από το 1824, θα εγκατασταθεί εκεί οριστικά –η ιδιόκτητη οικία του ήταν στον αριθμό 487 της οδού Εμπόρων (σημερινή οδός Μπουμπουλίνιας), στη συνοικία του Αγ. Νικολάου, και συνόρευε με την οικία Ιωάν. Χριστόπουλου και τη δημόσια οδό.⁴ Νυμφευμένος με τη Μαγδαληνή Ν. Σέκερη θα αποκτήσουν 6 παιδιά, από τα οποία όμως θα ζήσουν, για να τον διαδεχτούν, τα τρία: Ο Παναγιώτης, η Φλωρεντία (μετέπειτα σύζυγος Αθ. Γ. Δουρούτη) και η Ελένη (μετέπειτα σύζυγος Ιωάν. Σηπλιωτάκη). Θα πεθάνει το 1868 στην Αθήνα, αλλά θα ενταφιαστεί στο Ναύπλιο.⁵ Στην πόλη αυτή θα περάσει όλη του τη ζωή με ελάχιστες διαφυγές, πάντα για λόγους επαγγελματικούς, κυρίως προς την Αθήνα λόγω της συνεργασίας του με τον Αθαν. Δουρούτη, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Φαίνεται να απέφευγε συστηματικά τα ταξίδια και τις μετακινήσεις εκτός Ναυπλίου –ίσως γιατί ήθελε να διευθύνει αποκλειστικά και μόνο ο ίδιος προσωπικά τις δουλειές του από την έδρα της επιχείρησής του–, και μάλιστα δεν προκύπτει από πουθενά ότι ταξίδεψε ποτέ –και για οποιοδήποτε λόγο– στο εξωτερικό.

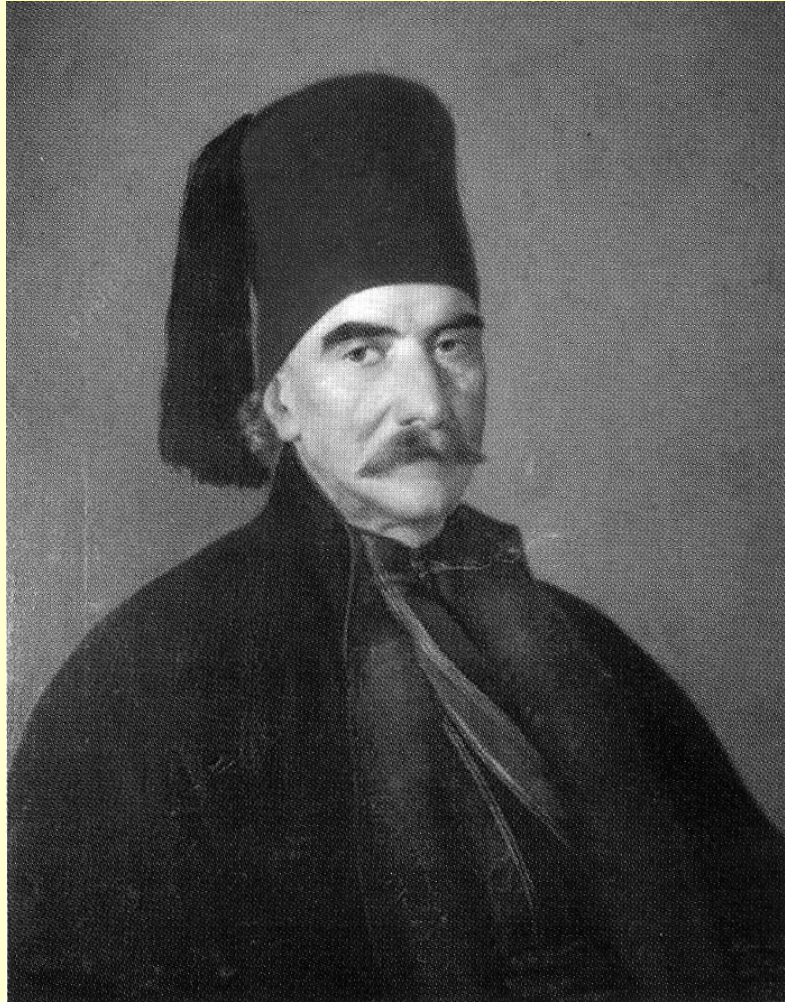
Με γόνιμη μαθητεία στην τέχνη του εμπορίου, κοντά στον έμπορο πατέρα του Αναστάσιο (το όνομα της μητέρας του μας είναι άγνωστο), θα τον διαδεχτεί σε πολύ νεαρή ηλικία και θα αποδειχτεί όχι μόνο αντάξιος συνεχιστής εκείνου, αλλά, καθώς θα δούμε, θα οργανώσει και θα επεκτείνει τις επιχειρηματικές του

γεννησης (1788), δηλαδή γύρω στα 1800, οπότε δεν θα ήταν παρά ένα παιδί.

Η αμφισβήτηση, εξάλλου, της απόλυτης αξιοπιστίας ορισμένων στοιχείων των καταλόγων των ενόρκων ή της απογραφής του 1839 επιβεβαιώνεται και από την περίπτωση του Παναγιώτη, γιου του Μιχαήλ: Σύμφωνα με τα στοιχεία της *Διακήρυξης* ο Παν. Μ. Ιατρός το 1839 είναι 16 ετών και συνεπώς έχει γεννηθεί το 1823· στον *Επιδιορθωτικό κατάλογο* όμως (30.4.1868) των δημοτών Ναυπλίου που πληρούν τα προσόντα για την εκλογή ενόρκων, ο ίδιος φέρεται ως έμπορος 40 ετών, δηλαδή γεννημένος το 1828. Γ.Α.Κ. Νομού Αργολίδας, *Δημαιορειακά*, Β5. Και σ' αυτή την περίπτωση, λοιπόν, διαπιστώνουμε την ασυμφωνία των πηγών και καλούμαστε να ελέγξουμε την αξιοπιστία τους με εξωπηγαϊκά ορθολογικά κριτήρια.

4. Από τα στοιχεία της *Διακήρυξης* αξίζει να σημειώσουμε ακόμα όσα αναφέρονται στο βοηθητικό και υπαλληλικό προσωπικό που απασχολούσε ο Μ. Ιατρός: στο σπίτι του είχε ως υπηρέτη το Δημήτρη από την Ανδρίτσεινα, 26 ετών, τον Αδριανό από το Άργος, 22 ετών, τη Σταυρού από το Αίβαλι, 21 ετών, και την Ανθή από τα Καλάβρυτα, 19 ετών· στο μαγαζί του απασχολούσε το Μιχάλη Παν. Μείντανόπουλο, 30 ετών, και το Γεώργιο Δημάκη από το Γύθειο, 16 ετών.

5. Στο Νεκροταφείο Ναυπλίου σώζεται ο απέριττος τάφος του, καθώς και άλλων μελών της οικογένειας Ιατρού· βλ. φωτογραφίες στις σ. 370-371, για τις οποίες ευχαριστώ το φίλο κύριο Δημήτρη Χ. Γεωργόπουλο.

Εικ. 1: Μιχαήλ Ιατρός. Ελαιογραφία Διονυσίου Τσώκου, 1848.
[Συλλογή Κ. Σπηλιωτάκη]

δράσεις και σε άλλους οικονομικούς τομείς πέραν του εμπορίου· θα θεμελιώσει, έτσι, μια ανθηρή οικογενειακή εμπορική επιχείρηση με δυναμική που θα την κρατήσει ζωντανή και ακμαία για περισσότερο από επτά δεκαετίες.

Την επαγγελματική αυτή πορεία του Μιχ. Ιατρού θα επιχειρήσουμε να παρακολουθήσουμε μέσα από το Αρχείο του, στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό. Και εξηγούμαι: Το τμήμα του Αρχείου, που διασώθηκε και έφτασε ως εμάς, αποτελεί ένα πολύ μικρό μόνο μέρος αυτού που θα ήταν το Αρχείο στην πληρότητά του, αν είχε σωθεί ακέραιο.⁶ Καθώς η ενεργή παρουσία του Μιχ. Ιατρού στο εμπόριο είναι συνεχής στα 70 περίπου χρόνια της ενενητάχρονης ζωής του, εύκολα μπορεί κανείς να φανταστεί τον όγκο αλλά και την ποικιλία των παραγόμενων γραπτών τεκμηρίων, όλο αυτό το γραφειοκρατικό υλικό (βιβλία *Καθολικά*, *Καθημερινά*, αλληλογραφία, συναλλαγματικές, φορτωτικές κ.λπ.), που δημιουργείται και απορρέει κατά την άσκηση του εμπορεύεσθαι.

Τι απ' όλα αυτά περιλαμβάνει το σωζόμενο σήμερα τμήμα του Αρχείου; Καταρχάς μόνο ένα *Καθολικό* του νεαρού Μ. Ιατρού, που καλύπτει μόλις τη χρονική περίοδο 1802-1808,⁷ και άλλο ουδέν. Το κατεξοχήν δηλαδή γραπτό τεκμήριο, όπου καταγράφεται συνθετικά και εξειδικευμένα το δίκτυο των συνεργατών ενός εμπόρου και απεικονίζεται με σαφήνεια και πληρότητα η εμπορική πορεία, το είδος και το εύρος των εργασιών του, δεν υπάρχει παρά μόνο ως ένδειξη στο Αρχείο.

Από τη δεύτερη, εξίσου σημαντική πηγή, τα εμπορικά *Καθημερινά* βιβλία έχουν διασωθεί μόνο 2 και καλύπτουν 4 μόλις χρόνια –κι αυτά όχι συνεχόμενα.⁸ Ως προς τη σωζόμενη αλληλογραφία, τα αντίγραφα των εξερχομένων

6. Για τις περιπέτειες και τον τρόπο διάσωσης του αποδεκατισμένου Αρχείου Ιατρού βλ. Κ. Κ. Σπηλιωτάκης, *ό.π.*, σ. 9-11. Συνοπτικό κατάλογο του σωζόμενου υλικού, όπως έχει ταξινομηθεί από τον ίδιο, βλ. *στο ίδιο*, σ. 49-89.

7. Το *Καθολικό* αυτό (Α.Μ.Ι., τ. Ι) είναι το μοναδικό ιδιόγραφο του Μ. Ιατρού, το οποίο έχουμε σ' όλο το υλικό του Αρχείου· η γραφή είναι ιδιαίτερα καλλιγραφική κατά τα πρότυπα της εποχής, αλλά εντυπωσιάζουν οι ανορθογραφίες (δείγμα σελίδας του καταστίχου αυτού βλ. στις σ. 374-375). Παρενθετικά ας αναφέρουμε εδώ ότι και οι επιστολές του Μ. Ιατρού, που βρίσκονται στο Αρχείο Δουρούτη (βλ. σχετικά υποσ. 20), είναι όλες γραμμένες από χέρια τρίτων και ο ίδιος απλώς τις υπογράφει. Από εσωτερικές ενδείξεις σε αναφορές που γίνονται σε υπόλοιπα κάποιων μερίδων, τα οποία μεταφέρονται από προηγούμενο βιβλίο, συνάγεται ότι το κατάστιχο αυτό είναι τουλάχιστον το δεύτερο στο είδος του και φυσικά εξυπακούεται ότι θα υπήρχε συνέχεια των καταχωρίσεων και σε επόμενα *Καθολικά*, καλύπτοντας έτσι όλη τη διαδρομή της εμπορικής δράσης του Μ. Ιατρού, τα οποία όμως δεν σώθηκαν.

8. Το πρώτο *Καθημερινό* (Α.Μ.Ι., τ. XIX) καλύπτει τη χρονική περίοδο 2.1.1839 – 30.4.1841 και είναι καλογραμμένο, προφανώς από το χέρι ενός γραμματικού του Μ. Ιατρού· δεν νομίζω ότι είναι ιδιόγραφο, όπως ο Κ. Σπηλιωτάκης εικάζει, *ό.π.*, σ. 87, υποσ. 2. Αλλωστε, η γραφή δεν μοιάζει με εκείνη του τ. Ι. Στο δεύτερο *Καθημερινό* (Α.Μ.Ι., τ. XIII)

–περίπου 1.770 επιστολές– καλύπτουν 18 περίπου χρόνια (από τα 70) –κι αυτά όχι συνεχόμενα–, ενώ μεγαλύτερη χρονική πληρότητα και συνοχή παρουσιάζει η σειρά των εισερχομένων (1.225 επιστολές), καθώς καλύπτει, με μικρά κενά, την περίοδο 1820-1867.⁹

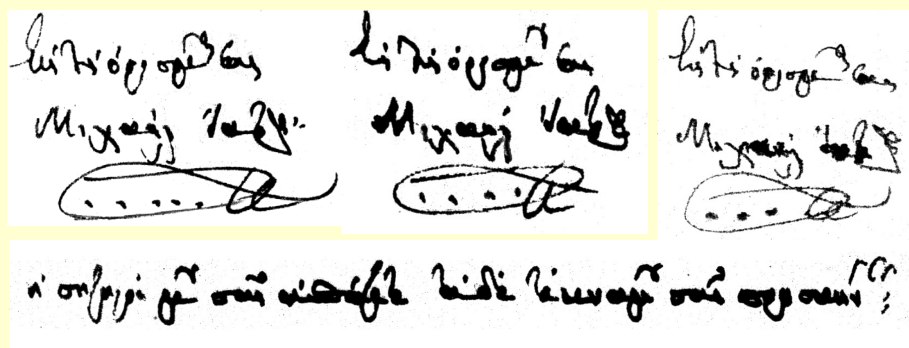
Συμπερασματικά, το Αρχείο Ιατρού θυμίζει παζλ με πολλά και μεγάλα κενά, που απλώς μας επιτρέπει να διαμορφώσουμε μια πολύ γενική ιδέα για το απεικονιζόμενο, αλλά δεν μπορούμε να έχουμε την εικόνα του πίνακα στο σύνολο και στις λεπτομέρειές του· προσφέρεται για άντληση περισσότερο ποιοτικών και επιμέρους στοιχείων και λιγότερο, έως σχεδόν καθόλου, ποσοτικών σε επάρκεια και χρονική συνοχή τέτοια που θα καθιστούσε δυνατή την απόρροια συνολικότερων οικονομικών μεγεθών. Υποχρεωμένοι, λοιπόν, να συμβιβαστούμε μ' αυτή την ποσοτική τεκμηριωτική πενία και αποσπασματικότητα, θα επιχειρήσουμε, παρ' όλα αυτά, να αξιοποιήσουμε ό,τι έχουμε, αναδεικνύοντας και φωτίζοντας επιμέρους, έστω, πλευρές της επιχειρηματικής δράσης του Μ. Ιατρού.

Ας ξεκινήσουμε με το ανθρωπογεωγραφικό δίκτυο του εμπόρου μας. Από τη στιγμή που θα παύσει να είναι απλός συνοδός εμπορευμάτων για λογαριασμό του πατέρα του, το ορόσημο για τη δραστηριοποίησή του ως ανεξαρτητοποιημένου από την πατρική προστασία και αυτονομημένου εμπόρου –πάντα όμως στο πλαίσιο της οικογενειακής επιχείρησης– θα πρέπει να τοποθετηθεί γύρω στο 1800, όπως υποδεικνύει το προαναφερθέν μοναδικό σωζόμενο *Καθολικό* βιβλίο του Αρχείου. Εγκατεστημένος καταρχάς στην Ύδρα, κοντά στον εκεί εμπορευόμενο θείο του Παναγιώτη, από πολύ νωρίς θα μεταφέρει την έδρα των εργασιών του στο Ναύπλιο, όπου και θα παραμείνει αμετακίνητη ως το τέλος.

Ως προς το γεωγραφικό δίκτυο του εμπορίου του, αυτό, ενώ στην πρώτη περίοδο, στο ξεκίνημά του, είναι αραιό και περιορίζεται μόνο στα μεγάλα αστικά κέντρα της Πελοποννήσου (Μυστρά, Τρίπολη, Κόρινθο) κι ακόμα στην Ύδρα, στη Σύρο, στις Σπέτσες και στη Σμύρνη –τόπους γνώριμους, οι-

καταχωρίζονται εγγραφές της περιόδου 5.10.1846 – 16.7.1847 με επίσης καλλιγραφημένη γραφή, όμως το χέρι είναι διαφορετικό από εκείνο του πρώτου. Ο Κ. Σπηλιωτάκης, *ό.π.*, σ. 86, υποσ. 1 λέει ότι στις 60 πρώτες σελίδες αναγνωρίζει το χέρι του Παναγιώτη, γιου του Μιχαήλ. Όμως την περίοδο 1845-1848 ο Παναγιώτης βρισκόταν για σπουδές στο Παρίσι (στο *ίδιο*, σ. 44-45), οπότε δεν θα μπορούσε να είναι αυτός ο γραφέας του καταστήχου.

9. Η εξερχόμενη σε αντίγραφα από διαφορετικά χέρια, τουλάχιστον 5-6, με πολλά κενά αλληλογραφία καλύπτει τα έτη 1819-1830, 1837-1839 και 1843-1846, (Α.Μ.Ι., τ. Π, Χ, XI) ενώ η πληρέστερη σειρά των εισερχομένων στην ουσία έχει κενό μόνο για τα έτη πριν από το 1820 και μετά το 1867 (Α.Μ.Ι., τ. III-IX), αλλά ύστερα από το θάνατο του Μ. Ιατρού (Νοέμβριος 1868) συνεχίζεται (Α.Μ.Ι., φάκ. 1) με επιστολές και συλλυπητήρια τηλεγραφήματα προς το γιο του Παναγιώτη.

Εικ. 2: Δείγματα υπογραφής Μιχ. Ιατρού σε επιστολές του προς Κ. Δουρούτη.
[Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο οικογένειας Δουρούτη]

κείους από την πατρική δράση–, γρήγορα θα πυκνώσει και θα επεκταθεί τόσο εντός όσο και εκτός Ελλάδας. Ανταποκριτές και συνεργάτες, μόνιμοι αλλά συχνά και πολλοί περιστασιακοί, αλληλογραφούν για εμπορικούς λόγους με το Μ. Ιατρό από κάθε γωνιά της Πελοποννήσου, από τις πόλεις αλλά και από μικρά χωριά, όπως λ.χ. το Βραχάτι, το Λογκανίκο, το Σοπωτό, το Βασιλικό και η Συκιά Κορινθίας, η Ζάρουχλα Καλαβρύτων κ.ά.: εντοπίσαμε στην αλληλογραφία κάπου 50 διαφορετικά μέρη του Μοριά.

Μένοντας πάντα εντός ελληνικών συνόρων, άλλες πόλεις που κατά καιρούς εντάσσονται στο εμπορικό του δίκτυο είναι το Γαλαξίδι, η Ιτέα, η Άμφισσα, η Λιβαδειά, το Μεσολόγγι, ο Πειραιάς και η Αθήνα, οι Σπέτσες, η Ύδρα, η Σύρος, τα Χανιά και η Ζάκυνθος.

Εκτός ελληνικής επικράτειας ο Μ. Ιατρός είναι δικτυωμένος με όλα τα μεγάλα κέντρα του διεθνούς εμπορίου και όλες τις γνωστές πόλεις-λιμάνια της Ιταλικής χερσονήσου: Βενετία, Τεργέστη, Αγκώνα, Λιβόρνο, αλλά και το Λονδίνο, το Άμστερνταμ και Ρότερνταμ, το Παρίσι, τη Μάλτα, πόλεις της ελληνικής διασποράς στη Μαύρη θάλασσα, τη Σμύρνη φυσικά, την Κωνσταντινούπολη και το Τούνεζι.

Εξυπακούεται ότι με όλους αυτούς τους τόπους, όπως άλλωστε και με τους συνεργάτες του, ο Μ. Ιατρός δεν έχει σταθερές διαχρονικά συναλλαγές, αλλά η διάρκεια και η συχνότητά τους διαμορφώνεται ανάλογα με την προσφορά και τη ζήτηση της πελοποννησιακής αγοράς. Είναι ενδιαφέρον να επισημάνουμε εδώ ότι ο Μ. Ιατρός εμπορεύεται σχεδόν αποκλειστικά και μόνο για λογαριασμό του και δεν ενεργεί ως εμπορομεσίτης. Έτσι, μπορεί σε μεγάλο βαθμό να ρυθμίζει ο ίδιος τις εισαγωγικές του εισροές σε βιομηχανικά και αποικιακά προϊόντα, ανάλογα με τις ανάγκες της ελληνικής, πελοποννησιακής κυρίως, αγοράς. Ως προς τα εξαγόμενα είδη, τα περισσότερα ντόπια, μοραίτικα προϊόντα –κάποια μάλιστα δικής του παραγωγής– αλλά όχι μόνο,

αυτά είναι κυρίως τα εξής: Μετάξι, σταφίδα, λάδι και ελιές, καπνός, πρινοκόκκι, δημητριακά, βελανίδι, τυρί, αλλά και σφουγγάρια, λαγοτόμαρα, δέρματα και άλλα τινά.¹⁰ Είναι σαφές ότι ο Μ. Ιατρός ασκεί γενικό εμπόριο, όπως άλλωστε ήταν ο κανόνας για τους έλληνες εμπόρους της εποχής του αλλά και παλαιότερα, δίχως να εξειδικεύεται σε ορισμένα είδη, μολονότι είναι εμφανές ότι το πελοποννησιακό μετάξι, η σταφίδα και το λάδι είναι αυτά που κυρίως υπερτερούν στις εξαγωγές του.

Ως προς τον κύκλο των συνεργατών του σε Ελλάδα και εξωτερικό, την πρώτη περίοδο αυτοί δεν ξεπερνούν τα 25 άτομα και οι συναλλαγές μαζί τους κυμαίνονται γενικά σε χαμηλά επίπεδα, τόσο ως προς την πυκνότητα όσο και ως προς τα οικονομικά μεγέθη –μερικές εκατοντάδες γρόσια–, ενώ λίγες είναι οι προς τα πάνω εξαιρέσεις. Οι συνεργάτες του νεαρού Μ. Ιατρού στην πρώτη δεκαετία του 19ου αι., όπως προκύπτει από το *Καθολικό* κατάστιχο του Αρχείου, είναι οι: Αγαλόπουλος* Ιωάννης, Αγαλόπουλος* Γεώργιος, Αθανασόπουλος Βασίλειος, Αντωνόπουλος* Γεώργιος, Βλασόπουλος Θεοδωράκης, Γεωργακόπουλος* Αναστάσιος, Γιαννακόπουλος* Λυμπέρης, Γιαννακόπουλος Δημήτριος, Γεωργακόπουλος Δημήτριος, Ιατρός* (Σταμπολής) Αθανάσιος, Ιατρός* Αναστάσιος, Ιατρός* Χρήστος Νικ. & Σία, Καραγιαννόπουλος Γεώργιος, Κυρουζάκης* Ιωάννης, Κρεμμυδόπουλος* Νικόλαος Δημ., Κωνσταντίνου Νικόλαος, Μεινδανόπουλος* Ιωάννης, Μορφογένης* Ιωάννης, Μπογιατζόγλου* (Καζάζης) Μανωλάκης, Μπραϊμάκης Ιμπραήμ αγάς, Νικολάου Στρατηγής, Σταθόπουλος* Αναστάσιος & Σία, Τζουμάνης Παναγιώτης, Χαρτουλάρης Μανώλης και Χινόπουλος* Ιωάννης. Από αυτόν τον κατάλογο των συνεργατών μόνο 15 είναι αυτοί των οποίων οι συναλλαγές με τον Ιατρό φαίνεται να ξεπερνούν συνολικά τα 1.000 γρόσια.¹¹ Αργότερα, στην ακμή της επιχείρησής του, καταγράφονται πάνω από 350 συνεργάτες, αριθμός εντυ-

10. Για τα εμπορευόμενα είδη, συνοπτικά, αλλά και για στοιχεία για τον τρόπο άσκησης του εμπορίου από το Μ. Ιατρό βλ. ενδεικτικά Κ. Κ. Σπηλιωτάκης, *ό.π.*, σ. 19-26. Η αποσπασματικότητα του υλικού, όπως ήδη τονίσαμε, δεν επιτρέπει να ανασυστήσουμε τα ποσοτικά μεγέθη ή την αξία των διακινούμενων από τον Ιατρό εμπορευμάτων όχι μόνο διαχρονικά αλλά ούτε καν, έστω, για μία χρονιά.

11. Είναι όσα ονόματα σημειώθηκαν πριν με αστερίσκο (*). Από τους συνεργάτες του Μ. Ιατρού της πρώτης αυτής περιόδου ελάχιστους θα συναντήσουμε και στα επόμενα χρόνια, με παρουσία όμως αραιή, όπως τουλάχιστον προκύπτει από το σωζόμενο υλικό. Με εξαίρεση μέλη της οικογένειάς του (τον πατέρα του, αδέρφια, θείους και εξαδέλφους του) και βέβαια το θείο του εξ αγχιστείας Ιωάν. Μεινδανόπουλο, τον στενότερο και διαχρονικό συνεργάτη του, ορισμένα άλλα πρόσωπα που θα συναντήσουμε τουλάχιστον έως το 1840, είναι οι Γ. Αγαλόπουλος (Αγ. Ιωάννης Κυνουρίας), Γ. Μ. Αντωνόπουλος (Ναύπλιο, Τεργέστη), Δημ. Γιαννακόπουλος (Κόρινθος) και Ν. Κωνσταντίνου (Σπέτσες). Αναφορά σε συνεργάτες του Μ. Ιατρού βλ. και στον Κ. Κ. Σπηλιωτάκη, *ό.π.*, σ. 19.

πωσιακά μεγάλος, τον οποίο στην πραγματικότητα θα πρέπει να φανταστούμε μεγαλύτερο. Ανάμεσα στα πρόσωπα αυτά διακρίνονται εκείνοι που έχουν πυκνότερη και διαρκέστερη συνεργασία μαζί του και συνήθως είναι γνωστοί έμποροι της εποχής, κάποιοι μάλιστα με διεθνή ακτινοβολία όπως οι Δ. Ν. Αποστολόπουλος (Τεργέστη), Ν. Μοροζίνης (Αγκώνα), Δουρούτηδες, Ροδοκανάκηδες (Λιβόρνο), Ράλληδες (Λονδίνο), Παν. Γιαλμάς, Ν. Παλαιολόγος (Τούνεζι) κ.ά.

Στο εσωτερικό δίκτυο των συνεργατών του ξεχωρίζουν για τη συχνή παρουσία τους οι Ιωάν. Μείνδανόπουλος και Σωτ. Χατζηαθανασίου (Τρίπολη), οι Αφοί Αλμπάνη (Κύθηρα), οι Χρ. Παπαγιαννόπουλος και Ιωάν. Καλούτας (Σύρος), ο Γ. Αντωνάκης (Υδρα), οι Μπαλόπουλος – Λιβόπουλος (Καλαμάτα) και άλλοι με αραιότερη παρουσία, η οποία όμως μπορεί και να οφείλεται στην αποσπασματικότητα του τεκμηριωτικού υλικού.

Επιχειρώντας μια, επισφαλή οπωσδήποτε, εκτίμηση και παίρνοντας ως μέτρο-κριτήριο όσους από τους συνεργάτες-αποστολείς του Μ. Ιατρού εμφανίζονται στο Αρχείο του για τη χρονική περίοδο 1820-1867 με περισσότερες από 10 επιστολές, αυτοί είναι 30 και αποτελούν περίπου το 14% του συνόλου των αλληλογράφων, όχι των επιστολών.¹² Η μεγάλη όμως πλειονότητα, κυρίως ντόπιων επιστολογράφων, οι οποίοι έχουν περιορισμένη παρουσία στο Αρχείο – λιγότερες από 10 επιστολές – έχουν μάλλον συγκυριακή σχέση συνεργασίας μαζί του, και μάλιστα για θέματα ήσσονος οικονομικής βαρύτητας και σημασίας.

Αντίστοιχα, στους παραλήπτες των επιστολών του Μ. Ιατρού και μόνο για τη σύντομη περίοδο των 17 χρόνων, για τα οποία έχει σωθεί η αλληλογραφία, τα πρόσωπα με περισσότερες από 10 επιστολές είναι 35, δηλαδή το 24% περίπου του συνόλου των παραληπτών.¹³

Έχοντας ως πηγή τα παραπάνω αρχειακά τεκμήρια, οποιαδήποτε προσέγγιση και προσπάθεια για να διαμορφώσουμε μια αμυδρή, έστω, ιδέα για τον ετήσιο τζίρο, τα κέρδη ή τις ζημιές, τον πραγματικό κύκλο εργασιών του Μ. Ιατρού, αποβαίνει μάταια. Γι' αυτό, θα αξιοποιήσουμε ένα άλλο τεκμήριο του Αρχείου – μοναδικό κι αυτό –, για να παρακολουθήσουμε μια συναφή και παράλληλη με το εμπόριο δραστηριότητά του, τη χρηματιστική, την «τρα-

12. Στους αποστολείς επιστολών προς το Μ. Ιατρό με τη μεγαλύτερη πυκνότητα συμπεριλαμβάνονται οι Γ. Χατζηαθανασίου (74 επιστολές, Σπάρτη, Τρίπολη, Τεργέστη), Γ. Αντωνάκης (72, Υδρα), Στυλ. Χατζηαθανασίου (68, Τρίπολη), Ι. Τζέρτος (39, Αθήνα), Παν. Σ. Γιαλμάς (38, Τούνεζι), Μπαλόπουλος – Λιβόπουλος (35, Καλαμάτα), Διον. Αραβαντινός (26, Κόρινθος), Κ. Οικονόμου (26, Λεωνίδιο), Ι. Μείνδανόπουλος (24, Ναύπλιο) κ.ά.

13. Στους παραλήπτες επιστολών από μέρους του Μ. Ιατρού με τη μεγαλύτερη πυκνότητα συγκαταλέγονται οι Χρ. Γ. Παπαγιαννόπουλος (217, Σύρος), Δ. Ν. Αποστολόπουλος (178, Τεργέστη), Ν. Μοροζίνης (123, Τεργέστη, Αγκώνα), Γ. Δουρούτης (119, Αγκώνα), Ν. Παλαιολόγος (48, Τούνεζι), Ι. Αλαμάνος (46, Μάλτα), Παν. Γιαλμάς (43, Τούνεζι) κ.ά.

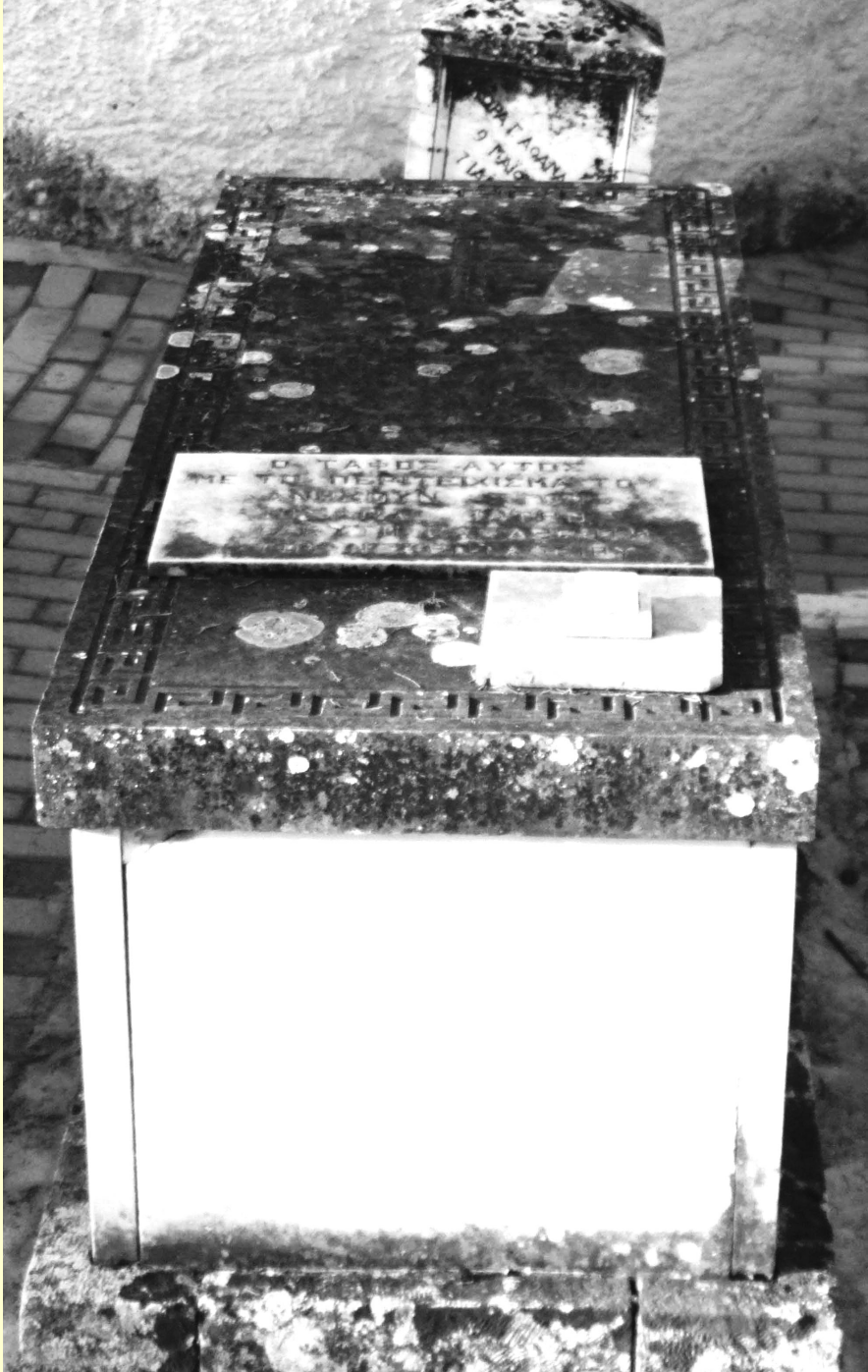

(α)

(β)

Εικ. 3α-γ: Ο τάφος του Μιχαήλ Ιατρού στο Νεκροταφείο Ναυπλίου και η επιτάφια πλάκα με την επιγραφή: Ο ΤΑΦΟΣ ΑΥΤΟΣ ΜΕ ΤΟ ΠΕΡΙΤΕΙΧΙΣΜΑ ΤΟΥ ΑΝΗΚΟΥΝ ΣΤΟΝ ΜΙΧΑΗΛ ΙΑΤΡΟ ΙΔΡΥΤΗ ΚΑΙ ΔΩΡΗΤΗ ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ.
[Φωτ. Δημήτρης Χ. Γεωργόπουλος]

(γ)

πεζική», όπως θα λέγαμε διαφορετικά. Πρόκειται για ένα κατάστιχο, το δεύτερο χρονολογικά στην κατηγορία του, στο οποίο καταγράφονται οι έντοκοι λογαριασμοί των πελατών του της περιόδου 1843-1847.¹⁴ Περίπου 1.100 είναι όσοι στο διάστημα αυτό συναλλάχθηκαν μαζί του, φυσικά πρόσωπα στην πλειονότητά τους αλλά και νομικά, φορείς ή άλλου τύπου συλλογικότητες, 15 συνολικά, όπως λ.χ. τα Δημόσια Ταμεία Κορίνθου (< 8.000 δρχ.), Ναυπλίου (< 700 δρχ.), Σπάρτης (< 2.000 δρχ.), το Νεκροταφείο Ναυπλίου (< 1.300 δρχ.), η Ελληνική Δανειστική Τράπεζα Αθηνών (< 18.000 δρχ.), οι Βουλευτικές εκλογές Ναυπλίου του 1847 (< 140 δρχ.), οι πωλητές σταφίδας Άργους του 1846 (< 42.000 δρχ.), οι χωρικοί από Μπερμπάτι (< 380 δρχ.), 30 χρεώστες ελαίου του Άστρους (< 200 δρχ.), ο λογαριασμός δανείων Σύρας (< 11.000 δρχ.) κ.ά.· όλοι αυτοί, άτομα και φορείς, έχουν δανειστεί από το Μ. Ιατρό στη συγκεκριμένη πενταετία άπαξ ή επανειλημμένα έντοκα, με επιτόκια κυμαινόμενα, όπως φαίνεται, κατά περίπτωση από 8% έως και 20%, διάφορα ποσά, κατά κανόνα μικρά, κάποιοι όμως και μεγάλα, και άλλοι, λιγότεροι αυτοί, πολύ μεγάλα.

Διαπιστώνουμε ότι στο Μ. Ιατρό προστρέχουν για χρηματικές διευκολύνσεις πρόσωπα από κάθε κοινωνικό στρώμα και με γεωγραφική διασπορά κυρίως τις πόλεις και τα χωριά της Αργολιδοκορινθίας αλλά και εκτός αυτής, ακόμα και εκτός Πελοποννήσου αλλά και εκτός Ελλάδας, όπως συνεργάτες του στο Τούνεζι, το Παρίσι, κ.α. Ο Μ. Ιατρός λειτουργεί στον τομέα αυτό ως άτυπη ιδιωτική τράπεζα, μολοντί –κι εδώ είναι το ενδιαφέρον– από το 1843 ο ίδιος είναι ανταποκριτής της Εθνικής Τράπεζας στο Ναύπλιο, αλλά είναι σαφές ότι στην προκειμένη περίπτωση δεν ενεργεί με αυτή του την ιδιότητα.

Όσον αφορά το προφίλ των ατόμων που εμφανίζονται στο κατάστιχο αυτό, διαπιστώνουμε ότι εκτός από πολλά γνωστά πρόσωπα συνεργατών του παρελαύνουν και εκατοντάδες άγνωστοι, απλοί άνθρωποι, που έχοντας ανάγκη για ρευστά προστρέχουν στον ντόπιο επιχειρηματία για άμεση διευκόλυνση ως οικειότερο και πλέον έμπιστο πρόσωπο, αντί για την άγνωστή τους κι απρόσωπη Εθνική Τράπεζα. Ταξινομώντας σε μια πολύ γενική κατάταξη τους δανειολήπτες, ανάλογα με το ύψος του δανείου τους, μπορούμε να διακρίνουμε τις εξής κατηγορίες: Η μεγάλη πλειονότητα δανείζεται ποσά που κυμαίνονται μεταξύ κάποιων εκατοντάδων δραχμών. Αμέσως δεύτερη στη

14. Α.Μ.Ι., τ. XX. Από εσωτερικές ενδείξεις –μεταφορά από προηγούμενο ή συνέχιση μερίδων σε επόμενο– προκύπτει ότι υπήρχε τουλάχιστον ένα προηγούμενο σχετικό κατάστιχο –και ασφαλώς θα ακολουθούσαν και άλλα. Οι μερίδες των πελατών καταχωρίζονται με χρονολογική σειρά, αρχίζοντας από τις 31.12.1843 και φτάνοντας η τελευταία έως τις 15.8.1847· οι ενημερώσεις, βέβαια, πολλών μερίδων, ανεξάρτητα από την ημερομηνία έναρξης, μπορεί να φτάνουν σε κάποιες περιπτώσεις και έως το 1865. Για τη χρηματιστική δραστηριότητα του Μ. Ιατρού βλ. και Κ. Κ. Σπηλιωτάκης, *ό.π.*, σ. 36-38.

σειρά έρχεται η ομάδα των δανειζομένων ποσά μεταξύ 1.000-5.000 δρχ., ενώ ποσά των δεκάδων χιλιάδων και άνω δεν είναι πολύ συνηθισμένα. Συγκεκριμένα, στην κατηγορία των μεγάλων δανειοληπτών μπορούμε να διακρίνουμε τις εξής υποκατηγορίες: Από 5.000-10.000 δρχ. έχουν χρεωθεί οι μερίδες 7 ατόμων¹⁵ από 10.000-20.000 δρχ. οι μερίδες 14 ατόμων¹⁶ από 20.000-50.000 δρχ. χρεώνονται 15 άτομα¹⁷ και από 50.000 δρχ. και πάνω, έως και σπανιότατα κάποιες εκατοντάδες χιλιάδες, είναι χρεωμένες οι μερίδες 8 ατόμων, ανάμεσά τους και ονόματα γνωστών εμπόρων-συνεργατών του Ιατρού.¹⁸ Αξίζει να επισημάνουμε, τέλος, ότι στους δανειζόμενους συμπεριλαμβάνονται και ορισμένοι –συνολικά λίγες δεκάδες–, οι οποίοι φέρονται οφειλέτες ποσών μονοψήφιου αριθμού, όπως λ.χ. ο δραγάτης Αντώνης με 8 δρχ., ο Παπαλέξης με 5,78 δρχ., κάποιος Παν. Μητρόπουλος με 9 δρχ. και ελάχιστοι άλλοι. Ως γενική διαπίστωση, θα λέγαμε, με αρκετή σιγουριά, ότι και στον τομέα αυτό, τον χρηματιστικό, οι δουλειές του εμπόρου μας ανθοφορούν.

Πώς όμως αξιοποιεί τα κέρδη που αποκομίζει τόσο από το εμπόριο όσο και από τις «τραπεζικές» του εργασίες; Κυρίως ακολουθεί και αυτός το ρεύμα του εμπορικού κόσμου της εποχής επενδύοντας μεγάλα ποσά –με επιτυχία ομολογουμένως– σε γη και ακίνητα. Στην κυριότητά του ανήκαν χιλιάδες στρέμματα γης αποτελούμενης από βοσκοτόπους, σταφιδαμπέλους, καπνοχώραφα, ελαιώνες, περιβόλια, αγρούς, διάσπαρτους σε όλη σχεδόν την Πελοπόννησο αλλά και σε περιοχές της Αττικής –σε 10 επαρχίες και 21 αστικά κέντρα, όπως σημειώνει ο Σπηλιωτάκης.¹⁹ Την εκμετάλλευσή τους την έχει ο ίδιος, ενώ τη διαχείρισή τους εμπιστεύεται σε πρόσωπα του οικογενειακού και φιλικού του περιβάλλοντος, όπως, για παράδειγμα, στη γυναίκα του Μαγδαληνή, στην οποία έχει αναθέσει τη διαχείριση των κτημάτων της Αργολιδοκορινθίας.²⁰

15. Τα άτομα αυτά είναι οι εξής: Μ. Σαρής, Παν. Χριστοφίλης, Γεωργαντάς Νοταράς, Μιχ. Ι. Μπογιατζής, Αντ. Πανταλάας, Δημ. Σπήλιου, Γ. Τριανταφύλλου. Ας σημειωθεί ότι κανενός εξ αυτών το όνομα δεν βρίσκεται ανάμεσα στους αλληλογράφους του Μ. Ιατρού.

16. Ανάμεσά τους και πρόσωπα που συναντάμε στην αλληλογραφία των συνεργατών του Μ. Ιατρού, όπως οι Χαρ. Παπαδημητρίου, Νικ. Δημητριάδης, Ιωάν. Ευθυμίου, Παν. Λάζαρης και Ηλ. Εφέσιος.

17. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται οι διακριτοί συνεργάτες του Δημ. Πάσχος, Εμμ. Μανουσάκης, Γ. Παπαϊωάννου – Αντ. Αλμπάνης, Θεόδωρος Ράλλης και Παν. Νοταράς.

18. Τα πρόσωπα αυτά, ιεραρχημένα ανάλογα με το ύψος των συναλλαγών τους, οι οποίες κυμαίνονται από 60.000 έως 775.000 δρχ. περίπου, είναι οι εξής: Ιωάν. Μείνδανόπουλος, Σωτ. Παναγιωτόπουλος, Κων. Δουρούτης, Νικ. Βασιλείου, Λουκάς Ράλλης, Μαυρογορδάτος και Πατεράκης, Θεόδ. Αραβαντινός και Αναγν. Ρομπόκος.

19. Κ. Κ. Σπηλιωτάκης, *ό.π.*, σ. 39-41, όπου παρέχονται περισσότερα στοιχεία για τη διασπορά και τη διαχείριση της ακίνητης περιουσίας του Μ. Ιατρού.

20. Ενδιαφέροντα στοιχεία για τις κοινωνικές δικτύώσεις, τις πελατειακές σχέσεις, τις

1802

32	15. gr. ...	517.00
32	22. gr. ...	270.00
30	...	362.00
	...	143.00
		<u>1293.00</u>

1802

	26. gr. ...	720.00
	...	265.00
	...	81.00
	...	43.00
		<u>1075.10</u>

Εκτός από τις οικίες σε Ναύπλιο και Αθήνα, έρχονται να συμπληρώσουν την όντως μεγάλη ακίνητη περιουσία του διάφορα μαγαζιά, αποθήκες, 8 υδρόμυλοι, χάνια, φούρνοι, ένα ιχθυοτροφείο στην Αγουλινίτσα και ένα πανδοχείο στο Ναύπλιο, όλα αυτά διάσπαρτα σε διάφορα μέρη του Μοριά. Αξίζει να αναφέρουμε εδώ την εντύπωση που προκάλεσε στους αδελφούς Δουρούτη το μέγεθος της περιουσίας του Μ. Ιατρού, όταν το 1838 με αφορμή τον αρραβώνα της Μαριγώς, κόρης του Μ. Ιατρού με τον Κωνσταντίνο Δουρούτη –ο γάμος ματαιώθηκε λόγω θανάτου της νύφης–, επισκέφτηκαν το Ναύπλιο και φιλοξενήθηκαν στο σπίτι του ναυπλιώτη μεγαλεμπόρου. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Αθαν. Δουρούτη, η νύφη του επρόκειτο να προικοδοτηθεί με περιουσιακά στοιχεία που θα της απέφεραν 3.600 δρχ. το χρόνο· εντυπωσιασμένος, σημειώνει ακόμα ότι ο Μ. Ιατρός δεν παρέλειπε να τους ξεναγεί καθημερινά στα υποστατικά του σε Κιβέρι, Αυδήμπεη, Μελισσά, Μυστρά, Καλαμάτα και Κόρινθο. Όπως, εξάλλου, τους πληροφόρησε, από τους σταφιδαμπελώνες του το 1838 είχε παραγωγή 40.000 λίτρες σταφίδας, ενώ από ενοίκια 10 σπιτιών του στο Ναύπλιο εισέπραττε ετησίως 4.000 δίστηλα²¹ (= 24.000 δρχ.).

Πολυπράγμων και τολμηρός επιχειρηματίας ο Μ. Ιατρός δεν θα διστάσει να επενδύσει –όχι με ιδιαίτερη επιτυχία πάντως– και στη ναυτιλία ως συνιδιοκτήτης μιας γαλέτας και δύο βρικήων.²² Άκαρπες απέβησαν και οι επενδύσεις του στη βιομηχανία, καθώς τόσο η συμμετοχή του στα μεταξουργεία Σπάρτης και Νησίου Μεσσηνίας, όσο και σε εκείνο των Δουρούτη – Τσούχλου στην Αθήνα δεν υπήρξε ούτε μακρόχρονη ούτε κερδοφόρα.²³

νοοτροπίες αλλά και την καθημερινότητα των ανθρώπων προκύπτουν από την αλληλογραφία της Μαγδαληνής με το σύζυγό της, τον οποίο ανελλιπώς ενημερώνει και συμβουλεύεται για τη διαχείριση των κτημάτων τους, αλλά και του μεταφέρει αιτήματα των ανθρώπων της περιοχής ζητώντας την παρέμβασή του μέσω πολιτικών προσώπων για την επίλυσή τους. Ένα ενδεικτικό παράδειγμα από επιστολή της Μαγδαληνής με ημερομηνία 27.9.1845, σχετικό με την τελευταία αυτή περίπτωση, είναι το ακόλουθο: «[...] κάμετε, εάν δίναστε, τίποτα διά τον Βελιτζιότη να εύγι πέντε ημέρας προτίτερα από την φιλακί διά να γλιτόσι τα δικαστικά έξοδα, διότι έσβισε, δεν του άφησαν, του εκατάκλεψαν τον καπινό [...]». Οι επιστολές της Μαγδαληνής προς το σύζυγό της, ο οποίος την περίοδο αυτή βρίσκεται στην Αθήνα για την υπόθεση του μεταξουργείου, είναι 18 του έτους 1845 (Α.Μ.Ι., τ. VII) και 3 του 1859 (Α.Μ.Ι., τ. VIII).

21. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από το Αρχείο Δουρούτη, το οποίο απόκειται στο Ε.Λ.Ι.Α., *Αρχείο οικογένειας Δουρούτη*, φ. 7-9, 18-19. Αξιοποίηση των πληροφοριών αυτών βλ. στο: *Το Μεταξουργείο της Αθήνας*, επιμ. Χριστίνα Αγριαντώνη, Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου, εκδ. Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1995, σ. 38.

22. Για την τύχη του επενδυτικού αυτού εγχειρήματος του Μ. Ιατρού βλ. Κ. Κ. Σπηλιωτάκης, *ό.π.*, σ. 35-36.

23. Για το θέμα της ίδρυσης, της πορείας και της απόληξης των πρώτων αυτών μεταξουργείων στη νότια Πελοπόννησο αλλά και εκτενώς για το Μεταξουργείο Δουρούτη

Πρωτοπόρος και ρηξικέλευθος ανταποκρίνεται στις προκλήσεις των καιρών, καθώς από τους πρώτους υιοθετεί και εφαρμόζει στις επιχειρήσεις του τα τεχνολογικά επιτεύγματα για τη βελτίωση και μεγιστοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας. Έτσι, από τα μέσα της δεκαετίας του 1850 μόνος αυτός στον ελληνικό χώρο έχει προμηθευτεί και χρησιμοποιεί ειδική μηχανή για το κοσκίνισμα και τον καθαρισμό της σταφίδας, ενώ την ίδια εποχή εξοπλίζει με ειδικά σκάφανδρα τους δύτες, τους οποίους χρησιμοποιεί για την αλίευση σφουγγαριών.²⁴

Όλα τα παραπάνω, ποικίλα και ασύνδετα, οικονομικής φύσης, στοιχεία ασφαλώς και δεν επιτρέπουν να σχηματίσουμε ούτε καν μια πολύ γενική ιδέα για το πραγματικό οικονομικό ανάπτυγμα των επιχειρήσεων του Μ. Ιατρού, παρά μόνο να το φανταστούμε.

Η προσδοκία ότι το κενό αυτό θα ήταν ως ένα βαθμό αναπληρώσιμο από τα στοιχεία της διαθήκης του, –η διαθήκη συνήθως λειτουργεί ως ακτινογραφία της οικονομικής κατάστασης του διαθέτη–, διαψεύδεται παταγωδώς. Η διαθήκη του Μ. Ιατρού είναι μνημείο γενίκευσης, απόκρυψης, ασάφειας και αοριστίας.²⁵ Με εξαίρεση συγκεκριμένα μικροποσά των 300 ή 500 δρχ., που κληροδοτεί σε εγγόνια και ψυχοκόρες, ένα ποσό 1.000 δρχ. στο Νοσοκομείο Ναυπλίου και 3.000 δρχ. σε αγαθοεργά καταστήματα της Αθήνας, το κύριο σώμα της περιουσίας του κατανέμεται ποσοστιαία, γενικώς και αορίστως:

στην Αθήνα, και για την εμπλοκή του Μ. Ιατρού σε αυτά βλ. τον σύμμεικτο τόμο *Το Μεταξουργείο της Αθήνας*, ό.π., ειδικότερα τις σ. 30-36 και 45 κ.εξ. Για συνοπτική παρουσίαση της συμμετοχής του Μ. Ιατρού στα τρία αυτά μεταξουργεία πρβλ. Κ. Κ. Σπηλιωτάκης, ό.π., σ. 27-35.

24. Η χρήση της πρώτης μηχανής είναι μαρτυρημένη τουλάχιστον από το καλοκαίρι του 1856, όπως διαπιστώνουμε από επιστολή των Αφών Πετσάλη (Πάτρα) προς τον Μ. Ιατρό, με ημερομηνία 16 Ιουλίου 1856. Α.Μ.Ι., τ. VIII, φ. 941v.

Η αναφορά στα σκάφανδρα γίνεται σε επιστολή του Ν. Παλαιολόγου (Τούνεζι) της 11ης/23ης Σεπτεμβρίου 1857. Α.Μ.Ι., τ. VIII, φ. 943· πρβλ. και Κ. Κ. Σπηλιωτάκης, ό.π., σ. 38. Η έως τώρα γνώση μας για την εισαγωγή του σκαφάνδρου στην ελληνική σπογγαλιεία ήταν ότι αυτό πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τους καλύμνιους σπογγαλιείς στη δεκαετία του 1860, δηλαδή κάπου 10 χρόνια μετά τη χρήση του από τους δύτες του Μ. Ιατρού. Βλ. Ευδοκία Ολυμπίτου, «Σπογγαλιευτική δραστηριότητα και κοινωνική συγκρότηση στο νησί της Καλύμνου, 19ος-20ος αιώνας», *Μνήμων*, τ. 31 (2010), σ. 252.

25. Η «μυστική διαθήκη» του Μ. Ιατρού βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής, *Αρχείο Ρενιέρη*, φ. 7877, αρ. 427. Φέρει ημερομηνία 20.8.1868, έχει συνταχθεί στο σπίτι του διαθέτη, στην «ενορίαν του Αγίου Νικολάου πλησίον του λεγομένου πορτέλλου» και όπως σημειώνεται στο τέλος «[...] εγράφη δε υπό του Παν. Α. Μανουσοπούλου και υπεγράφη κατά πάσαν σελίδα [...] παρ' εμού του γράψαντος και παρ' εμού του διαθέτου [...]». Στις 21 Αυγούστου του ίδιου έτους έγινε η «εμφάνισις» της διαθήκης στο συμβολαιογράφο του Ναυπλίου Σωτήριο Αθανασιάδη, ο οποίος προσκλήθηκε στο σπίτι του Μ. Ιατρού από τον Π. Α. Μανουσόπουλο για να επισημοποιήσει το έγγραφο.

Δηλαδή, ο γιος του Παναγιώτης θα πάρει τα $\frac{4}{10}$ «της όλης περιουσίας», από $\frac{2}{10}$ θα πάρουν οι δύο κόρες του, το $\frac{1}{10}$ η γυναίκα του²⁶ και το υπόλοιπο $\frac{1}{10}$ ορίζει να διατεθεί σε ψυχικά, δηλαδή από 50 δρχ. να δοθούν σε 10 φτωχές οικογένειες, 100 δρχ. στην εκκλησία του χωριού του Λογκανίκου, καθώς και από 50 δρχ. σε κάθε εκκλησία του Ναυπλίου και της Πρόνοιας.²⁷ Δεν γίνεται η παραμικρή μνεία για χρηματικά περιουσιακά στοιχεία.

Η ασάφεια από την πλευρά του διαθέτη ως προς τη διανομή των περιουσιακών του στοιχείων στους κληρονόμους του φαίνεται πως προκάλεσε διενέξεις και διεκδικήσεις ανάμεσα στις δύο κόρες του και στον αδελφό τους Παναγιώτη, όπως τουλάχιστον έμμεσα προκύπτει από τον τοπικό Τύπο του 1872.²⁸

Είναι ενδιαφέρον ότι ως «όλη περιουσία» ο Μ. Ιατρός εννοεί όχι μόνο ό,τι βρεθεί στην κατοχή του κατά την ώρα του θανάτου του, αλλά ορίζει ότι θα πρέπει να συνυπολογιστούν σ' αυτά και όσα σε Ναύπλιο και Αθήνα με «εικονικές» πωλήσεις ή δωρεές είχε εκχωρήσει σε συγγενικά του πρόσωπα, καθώς και οι προίκες των θυγατέρων του, που έπρεπε να επιστραφούν αυτούσιες, όπως περιγράφονται στα σχετικά προικοσύμφωνα.²⁹ Εξαιρεί από τη διανεμητέα περιουσία του τα κτήματα, πατρώα και εξ αγοράς που είχε στο Λογκανίκο, τα οποία επιθυμεί άτοφια να περάσουν στο γιο του Παναγιώτη κι αυτός να τα μεταβιβάσει στο γιο του Μιχαλάκη ή σ' άλλο του παιδί, «διά να υπάρχει το όνομα του πατρός μου και το εμόν»· σ' αντάλλαγμα αυτών ο Παναγιώτης υποχρεώνεται να καταβάλει στην ομάδα της «όλης περιουσίας» προς διανομή 10.000 δρχ.

Η πρακτική των εικονικών πωλήσεων δεν θα πρέπει να μας ξαφνιάζει, καθώς με τη μέθοδο του κατακερματισμού ο έμπορος φρόντιζε να διασφαλίσει την περιουσία του από κατάσχεση σε περίπτωση κακής έκβασης των εργασιών του· μόνο που εδώ ο Μ. Ιατρός φαίνεται να το παρακάνει.

Ας αναφέρουμε μερικά ακόμα, από τα ελάχιστα συγκεκριμένα στοιχεία της διαθήκης: από τη χρηματική εκκρεμότητα που είχε με το Δουρούτη κατά την αποχώρησή του από τη «μεταξοκλωστήα», καθώς και από έναν προσωπι-

26. Σε άλλο σημείο της διαθήκης ο Μ. Ιατρός ορίζει ότι στο μερίδιο της γυναίκας του θα πρέπει να προστεθούν και οι 13 μετοχές που είχε στην Ελληνική Τράπεζα και ακόμα να λάβει εκείνη όλα τα «τζοβαϊρικά, τα ασημικά και τα έπιπλα του σπιτιού».

27. «Το δε έν δέκατον εκ της αυτής περιουσίας μου να διανεμηθεί εις ψυχικά μου ως θέλω διορίσει εις την παρούσαν μου διαθήκην, όσα δ' εξ αυτών περισσεύσουν να δοθούν εις τα τέκνα του Παναγιώτη, Μαγδαληνήν και Μιχαλάκην, Κάκιαν και Όλγαν».

28. Βλ. παραπάνω, σ. 361.

29. «[...] Εις την ομάδα της περιουσίας μου διατάττω τον υιόν μου Παναγιώτην να επαναφέρει διά ν' αποτελέσουν μέρος αυτής, ως και τ' ανωτέρω κτήματά μου των Αθηνών, άπαντα τα εις αυτόν δωρηθέντα διά δωρεών μεταξύ ζώντων διά συμβολαίου, το οποίον συμβόλαιον άλλως τε είναι εικονικόν, επίσης ακυρώνω και κηρύττω εικονικά όσα πωλητήρια κτημάτων είναι συντεταγμένα επ' ονόματι του Παναγιώτη υιού μου [...]».

Ελλήνων, τουλάχιστον κατά τις εκτιμήσεις των συγχρόνων του.

Και για να συμπληρωθεί το πορτραίτο του ανδρός, ας αναφέρουμε επιγραμματικά τις υπόλοιπες ιδιότητές του και τη συμμετοχή του στα κοινά: Στέλεχος της τεκτονικής Στοάς που ιδρύθηκε στο Ναύπλιο το 1826,³¹ βουλευτής Μυστρά το 1824· μέλος της Επιτροπής συστάσεως σχολείου στο Ναύπλιο (1832)· από το 1834 Δημοτικός Σύμβουλος και για σειρά ετών πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου· αντιπρόεδρος του Εμπορικού Επιμελητηρίου Ναυπλίου για πάνω από 20 χρόνια (1837-1860)· εκλεγμένος αντιπρόσωπος της Επαρχίας Ναυπλίου στην Εθνοσυνέλευση του 1843· βουλευτής Ναυπλίου σε δύο συνεχείς βουλευτικές περιόδους (1844-1850)³² και, τέλος, μολονότι υπέργηρος, το 1862 ως πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου θα βρεθεί στον ηγετικό πυρήνα της «Διοικητικής Επιτροπής».³³ Λίγο πριν το θάνατό του θα του απονεμηθεί ο Χρυσός Σταυρός.³⁴

αυτό προκύπτει ότι ο Μ. Ιατρός είναι ο μόνος στο νομό Αργολιδοκορινθίας που δηλώνει ετήσιο εισόδημα τόσο υψηλό, ενώ οι αμέσως επόμενοι, με εισόδημα 6.000 δρχ., είναι 10 πρόσωπα διάφορων επαγγελμάτων, όλοι κάτοικοι Ναυπλίου. Τα πρόσωπα αυτά είναι οι Γαλανόπουλος Σταυρός (μπακάλης), Ζαβιτζάνος Νικ. και Κοτσονόπουλος Μιχ. (φαρμακοποιό), Βικέλας Κ. και Φαρμακόπουλος Π. (δικηγόροι) και οι έμποροι Γαλανόπουλος Αναγν., Παυλίδης Βέλ., Βασιλείου Ν., Ευσταθίου Ιωάν. και Πατεράκης Αντ. Ως προς το σύνολο των ενόρκων για την Επικράτεια –7.479 άτομα– μόνο 19 πρόσωπα δηλώνουν εισόδημα μεταξύ 10.000-20.000 δρχ. και στη συντριπτική τους πλειονότητα είναι κτηματίες από την ευρύτερη περιοχή της Πάτρας.

31. Για την τεκτονική «Στοά των Δύο Φίλων Δάμωνος και Φιντίου», που ιδρύθηκε το 1826 στο Ναύπλιο και καταργήθηκε από τον Ιωάν. Καποδίστρια το 1831, λίγο πριν από τη δολοφονία του, βλ. Ιωάν. Λουκάς, *Ιστορία της ελληνικής μασονίας και ελληνική ιστορία*, Αθήνα 1991, σ. 109-119. Καθώς τα αρχεία της Στοάς Ναυπλίου έχουν καταστραφεί, η τεκτονική ιδιότητα του Μ. Ιατρού προκύπτει έμμεσα από τον τρόπο υπογραφής του, όπως σώζεται σε αρχαιακά τεκμήρια· με τα ίδια τεκτονικά σύμβολα υπογράφει και ο Ιωάν. Μείνδανόπουλος, όπως προκύπτει από τις σωζόμενες επιστολές του στο Αρχείο Δουρούτη του Ε.Λ.Ι.Α. Δείγματα των υπογραφών του Μιχ. Ιατρού και του Ιωάν. Μείνδανόπουλου βλ. στις σ. 367 και 379 αντίστοιχα.

32. Για τη συμμετοχή του Μ. Ιατρού στα κοινά με διάφορες ιδιότητες βλ. συνοπτικά Κ. Κ. Σπηλιωτάκης, *ό.π.*, σ. 17-18. Τεκμήριο της θητείας του στη θέση του αντιπροέδρου του Εμπορικού Επιμελητηρίου είναι το σωζόμενο στο αρχείο του *Κατάστιχο Πρακτικών* της περιόδου 2.9.1837 – 12.12.1860. Α.Μ.Ι., τ. XII.

33. Για την Επιτροπή αυτή βλ. Αναστ. Αθ. Γούναρης, *Η Ναυπλιακή Επανάσταση, 1 Φεβρουαρίου – 8 Απριλίου 1862. Ιστορική μελέτη*, έκδοση β' αυξημένη και βελτιωμένη, Αθήνα 2010, σ. 42-43, 67, 75-76, 105, 116. Στα έγγραφα που δημοσιεύονται εκεί, ο Μ. Ιατρός υπογράφει πάντα πρώτος· ως εκ τούτου θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι, έστω και άτυπα, τιμητικά, του είχε δοθεί η θέση του προέδρου της Επιτροπής.

34. Του είχε ήδη απονεμηθεί στο παρελθόν ο Αργυρός Σταυρός. Ο Χρυσός Σταυρός του απονέμεται, όπως αναφέρεται στην αιτιολόγηση, επειδή διετέλεσε Βουλευτής

Στο φιλανθρωπικό του έργο προσγράφεται η συνεισφορά 5.000 γροσίων στον έρανο του 1826 για τους αναξιοπαθούντες του πολέμου,³⁵ η δημιουργία του Δημοτικού Νεκροταφείου Ναυπλίου το 1852³⁶ και το κληροδότημά του προς την Αγία Μονή Άρειας, όλης δηλαδή της κτηματικής περιουσίας που του ανήκε στην περιοχή αυτή, ώστε από τα εισοδήματα να ζουν οι μοναχές· μέχρι ν' αρχίσει όμως να λειτουργεί το μοναστήρι, όριζε στη διαθήκη του ότι τα εισοδήματα αυτών των κτημάτων έπρεπε να μοιράζονται σε ενδεείς οικογένειες του Ναυπλίου και της Πρόνοιας κάθε Μεγάλη Εβδομάδα για 10 χρόνια.³⁷

Ανασυνθέτοντας τα γενικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του Μ. Ιατρού επισημαίνουμε τα εξής: Υπήρξε δημιουργός μιας τυπικής οικογενειακής εμπορικής επιχείρησης της ημεδαπής, την οποία εδραίωσε και ισχυροποίησε και μέσω των γαμήλιων πρακτικών, συγγενεύοντας με γνωστές μεγάλες οικογένειες, όπως του Σέκερη, του Σπηλιωτάκη και του Δουρούτη.

Ο Μ. Ιατρός δεν συνήθιζε να συνεταιρίζεται με άλλους εμπορευόμενους ή και συγγενικά του πρόσωπα, συνάπτοντας εταιρείες ή «συντροφιές», αλλά ενεργούσε μόνος του με τη βοήθεια, βεβαίως, συνεργατών και αντιπροσώπων, όχι όμως συνεταιρών· τον αποκλειστικό έλεγχο είχε πάντα ο ίδιος, απόλυτο αφεντικό στον επιχειρηματικό τομέα, αλλά και πατέρας-αφέντης στο οικογενειακό του περιβάλλον.

Η εμπορική επιχείρηση του Μ. Ιατρού θα κλείσει τον κύκλο της σε τρεις γενιές, ακολουθώντας μοιραία τον κανόνα των επιχειρήσεων που ξεκίνησαν στα τέλη του 18ου αι., έφτασαν στο μέγιστο ανάπτυγμά τους στο πρώτο μισό του 19ου και έσβησαν ύστερα από μια ζωή 80-90 περίπου χρόνων, αφού δεν μεταλλάχθηκαν σε άλλη μορφή του οικονομικού τομέα (βιομηχανία, ναυτιλία). Ο έμπειρος έμπορος Μ. Ιατρός φαίνεται αυτό να το γνωρίζει ή να το διαισθάνεται, καθώς δεν βλέπει στο γιο και διάδοχό του τον αντάξιο συνεχιστή του, όπως υπήρξε ο ίδιος για τον δικό του γονιό.³⁸

και Πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου Ναυπλίας. *Φ.Ε.Κ.*, αρ. 41 (18.9.1868), σ. 322.

35. Σπ. Αντ. Βοβολίνης, Κων. Αντ. Βοβολίνης, *Μέγα ελληνικόν βιογραφικόν λεξικόν*, τ. Α', Αθήνα 1958, σ. 36.

36. Κ. Κ. Σπηλιωτάκης, *ό.π.*, σ. 46. Την ιδρυτική επιγραφή, η οποία σώζεται σε εντοιχισμένη πλάκα στην είσοδο του μικρού κοιμητηριακού ναού των Ασωμάτων βλ. στο: Κώστας Δανούσης, «Έργα τέχνης στο Νεκροταφείο του Ναυπλίου», *Ναυπλιακά Ανάλεκτα*, τ. 1 (1992), σ. 110.

37. Η ανασύσταση της μονής θα γίνει τελικά από τον Παναγιώτη Ιατρό το 1875. Για τα σχετικά της διαχείρισης του κληροδοτήματος Ιατρού προς τη μονή βλ. Γ. Χώρας, *Η Αγία Μονή Άρειας*, Αθήνα 1975, σ. 190-193, 195, 222, 286-290.

38. «[...] Τον υιόν μου Παναγιώτην συμβουλεύω να μην κάμνη εμπόριον αλλά να

Τελικώς, ο μεγαλέμπορος, μεγαλοκτηματίας, «τραπεζίτης», βιομήχανος, εφοπλιστής και πολιτευτής Μ. Ιατρός θα μπορούσε να χαρακτηριστεί Κροίσος; Με αντικειμενικά κριτήρια ασφαλώς όχι. Όμως στη συνείδηση των συμπολιτών του, και όχι μόνο, υπήρξε αναμφίβολα πρόσωπο αξιοσέβαστο, έμπορος τίμιος και ισχυρός, εμβληματική φυσιογνωμία της πόλης του, ο οποίος, σύμφωνα με το συντάκτη της νεκρολογίας του στην εφημερίδα *Αλήθεια*,³⁹ κατάφερε να καταστεί «ο επισημότερος Πελοποννήσιος έμπορος, και μολονότι ηδύνατο να τύχει κερδών πολύ μεγαλύτερων, αν μετέφερεν εις το εξωτερικόν τας επιχειρήσεις του, δεν το έκαμε, διότι ενόμιζεν ότι ώφειλεν εκ του εμπορίου του να οφελώνται και άνθρωποι του τόπου».

περιορισθή εις την επιτήρησιν και διαχείρισιν των κτημάτων, τα οποία θέλει λάβει ως μερίδιόν του και εις προεξοφλήσεις, αν τω μείνωσι χρήματα. Συνιστώ τόσον εις αυτόν όσον και εις την σύζυγόν του την δυνατήν οικονομίαν διά να μη μετανοήσωσιν έπειτα».

39. *Αλήθεια*, φ. 756/9.11.1868, σ. 2.